

EN DISPUTATS OM DANSK ØKONOMISK POLITIK I ÅRENE EFTER 1784

Af SVEND AAGE HANSEN*

Emnevalg, disposition m.v.

Lad mig hellere begynde med konklusionen. Det har ikke været vanskeligt at motivere, hvorfor denne afhandling er fundet værdig til forsvar for den økonomiske doktorgrad. Afhandlingen byder så vist på mange kvaliteter. Et centralt emne findes her behandlet med megen metodisk grundighed og udpræget kritik over for stoffet. Det sker under udfoldelse af en usædvanlig kombinationsevne og under anvendelse af en god og klar fremstillingsform.

Efter mit skøn yder afhandlingen i sin helhed et vægtigt bidrag på et område, hvor der ikke i forvejen er overvældende mange seriøse undersøgelser. Jeg skal forsøge lidt mere i detaljer at begrunde denne vurdering.

Men må jeg allerførst beskæftige mig lidt med emnevalget. Det er et valg, som ud fra flere synspunkter kan fortjene ros. Det mest nærliggende forbillede er vel Knud Erik Svendsens artikler i *Scandinavian Economic History Review* 1962-63¹. Såvel emnevalget som grundsynspunkterne og delvis undersøgelsesformen ligger jo helt på linje med Svendsens, hvad forfatteren også selv refererer til (side 65). Som en tilskyndelse har det ifølge forfatterens indledende bemærkninger også virket, at det i forbindelse med undervisningen i dansk økonomisk historie »har været følt som et savn, at den anvendte lærebog² kun meget kortfattet behandler den offentlige sektors økonomiske historie« (side 7).

Hvad impulsen end måtte være, er emnet efter mit skøn ud fra flere syns-

* Professor ved Københavns Universitet. Artiklen er en omarbejdet gengivelse af forfatterens indlæg som første officielle opponent ved det mundtlige forsvar på Aarhus Universitet den 9. december 1968 af Hans Christian Johansens disputats: *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784. Bd. 1: Reformår 1784-88*. Aarhus 1968. 380 sider. (Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, nr. 21). Sammenlignet med indlægget ved forsvaret er nærværende gengivelse mere udførlig, hvad angår kildebelægget. Dernæst har det ved omarbejdelsen navnlig været formålet at lade fremstillingen fremtræde som en egentlig anmeldelse.

1. Knud Erik Svendsen: »Monetary Policy and Theory in Denmark, 1784-1800«, vol. X, p. 37-77 and vol. XI, p. 1-26.
2. Erling Olsen, *Danmarks økonomiske historie*. Kbh. 1962.

EN DISPUTATS OM DANSK ØKONOMISK POLITIK I ÅRENE EFTER 1784

Af SVEND AAGE HANSEN*

Emnevalg, disposition m.v.

Lad mig hellere begynde med konklusionen. Det har ikke været vanskeligt at motivere, hvorfor denne afhandling er fundet værdig til forsvar for den økonomiske doktorgrad. Afhandlingen byder så vist på mange kvaliteter. Et centralt emne findes her behandlet med megen metodisk grundighed og udpræget kritik over for stoffet. Det sker under udfoldelse af en usædvanlig kombinationsevne og under anvendelse af en god og klar fremstillingsform.

Efter mit skøn yder afhandlingen i sin helhed et vægtigt bidrag på et område, hvor der ikke i forvejen er overvældende mange seriøse undersøgelser. Jeg skal forsøge lidt mere i detaljer at begrunde denne vurdering.

Men må jeg allerførst beskæftige mig lidt med emnevalget. Det er et valg, som ud fra flere synspunkter kan fortjene ros. Det mest nærliggende forbillede er vel Knud Erik Svendsens artikler i *Scandinavian Economic History Review* 1962-63¹. Såvel emnevalget som grundsynspunkterne og delvis undersøgelsesformen ligger jo helt på linje med Svendsens, hvad forfatteren også selv refererer til (side 65). Som en tilskyndelse har det ifølge forfatterens indledende bemærkninger også virket, at det i forbindelse med undervisningen i dansk økonomisk historie »har været følt som et savn, at den anvendte lærebog² kun meget kortfattet behandler den offentlige sektors økonomiske historie« (side 7).

Hvad impulsen end måtte være, er emnet efter mit skøn ud fra flere syns-

* Professor ved Københavns Universitet. Artiklen er en omarbejdet gengivelse af forfatterens indlæg som første officielle opponent ved det mundtlige forsvar på Aarhus Universitet den 9. december 1968 af Hans Christian Johansens disputats: *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784. Bd. 1: Reformår 1784-88*. Aarhus 1968. 380 sider. (Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, nr. 21). Sammenlignet med indlægget ved forsvaret er nærværende gengivelse mere udførlig, hvad angår kildebelægget. Dernæst har det ved omarbejdelsen navnlig været formålet at lade fremstillingen fremtræde som en egentlig anmeldelse.

1. Knud Erik Svendsen: »Monetary Policy and Theory in Denmark, 1784-1800«, vol. X, p. 37-77 and vol. XI, p. 1-26.
2. Erling Olsen, *Danmarks økonomiske historie*. Kbh. 1962.

punkter velvalgt. Det er for det første, hvad man kunne kalde episk centralt. Feltet økonomisk politik er et område, hvor der sker overordentlig meget i den periode, bogen omhandler. Det er en periode karakteriseret af vigtige og dybtgående reformer, som også set fra et almindeligt historisk synspunkt er centrale. Om dette er der et behov for blot at få skrevet historie, blot nogenlunde overskueligt at få registreret og kommenteret begivenhedsforløbet.

Dernæst er emnet teorihistorisk centralt. Den periode, der skildres, er så åbenbart en tid, hvor interessen for økonomiske problemer er stor og litteraturen herom righoldig og varieret. Hertil kommer, at selve den hjemlige debat endog målt med europæisk alen ragede højt op i kvalitet (side 207). Fra et nutidigt synspunkt kunne man hertil føje, at de mange teoretiske problemstillinger, som har relation til den økonomiske politiks påvirkningsveje og gennemslagskraft, er væsentlige ud fra U-landenes dual-economy-problematik. Det er en vurderingsmåde, forfatteren også tangerer (side 320-321), og som heller ikke er en praktisk U-landssagkyndig som Knud Erik Svendsen fremmed¹. Vi er her inde på et område, hvor jeg personlig er tilbøjelig til at tro, at også empiriske studier over vort eget lands vækst og specielt, hvad der satte denne vækst i gang, ville være af betydelig praktisk værdi.

Hermed er vi i realiteten nået frem til den tredje grund til, at jeg synes, emnevalget er centralt, nemlig fra et empirisk synspunkt. Den, der har forsøgt at arbejde med en kvantitativ metode inden for den ældre historie, vil vide, at de områder, hvor et sikkert grundlag er tilvejebragt, er nemt opregnet. Der er i virkeligheden kun tale om øer af viden. Det er derfor glædeligt, hver gang nogle brikker bliver lagt på plads i det empiriske grundlag, som alene kan bringe kvalificeret viden om vort lands økonomiske vækst. Lad mig blot nævne et enkelt eksempel til belysning af manglerne. På et så centralt område for vor almindelige historie som landboreformerne og specielt disses indflydelse på vækst og produktivitet er vi stadig så godt som uden empiriske holdepunkter. Resultatet er, at vi endnu i dag stort set kun har et juridisk forhold til denne reformbevægelse: Vi kender en del til landboret, agrarforfatning o.l., men ellers ikke synderligt. Nærværende afhandling er fortjenstfuld ved, at dens talmæssige oplysninger om statsfinanser og kreditinstitutioner giver velkomment tilskud til den empiriske viden, som er forudsætningen for at grave dybere på dette felt.

Lad mig dernæst se lidt på dispositionen. I henseende til kilderne er bogen jo i virkeligheden to byggeklodser af originalt kildestof: En teorihistorisk og en statistisk-samfundsbeskrivende gruppe. Dette grundlæggende stof, som fylder en lille halvdel af bogen, danner så at sige rygraden. Over dette

1. *Dansk pengehistorie*, I. Kbh. 1968, side 21 og 31-34.

grundlag bygger forfatteren herefter i sidste halvdel af bogen en detaljeret udredning af den økonomiske politik.

Denne måde at disponere stoffet på savner i og for sig ikke klarhed og logik, men jeg tror alligevel, bogen ville have vundet i overskuelighed, hvis der var sparet lidt mindre på kapitlerne, hvoraf nogle er ret lange, ét endda på 184 sider. Orienteringen vanskeliggøres i øvrigt noget af, at forfatteren – hvad der fra andre synspunkter ikke kan bebrejdes ham – har lagt overordentlig vægt på dokumentationen, men til gengæld lagt mindre vægt på at fremhæve, placere og uddybe konklusionerne. Et sagregister kunne måske have rådet bod på en del af denne brist.

Jeg tror også, at den læser, der ønsker en hurtig og præcis orientering, af og til navnlig i det teoriehistoriske afsnit vil føle sig svigtet af henvisningssystemet. Det, jeg i denne forbindelse vil pege på, er, at en lidt rigeligere anvendelse af årstal i teksten ud over henvisningerne mange steder ville have lettet læsningen. Dette meget store antal enkeltværkers kronologi er jo ikke hvermandseje. Til gengæld letter forfatterens klare fremstillingsform så ubetinget tilegnelsen af de ret mange komplicerede sammenhænge, bogen byder på.

Lad mig herefter se lidt nærmere på de enkelte afsnit i bogen. Blandt disse rummer det teoriehistoriske afsnit adskillige gode kvaliteter. Der er givet meget vægtige bidrag til afgrænsning, beskrivelse og vurdering af den senmerkantilistiske teoridannelse, herunder især med relation til seddelbankvæsenets og statsfinansernes rolle i det økonomiske liv. Dette afsnit bringer i flere henseender nyt stof, som udfylder et savn, bl.a. fordi den behandlede periode kronologisk falder efter det tidsrum, Heckschers banebrydende arbejde om merkantilismen¹ beskæftigede sig med.

Der er så meget desto mere grund til at fremhæve dette, som forfatteren her har haft en særlig vanskelig opgave at løse både på grund af mangelen på tidligere dyberegående undersøgelser over emnet, og fordi teoriområdet i denne periode er domineret af et stort antal varianter, blandt hvilke fællestræk ofte kun besværligt lader sig identificere.

Trods disse vanskeligheder er opgaven efter mit skøn løst på en hensigtsmæssig og overskuelig måde. Denne del af fremstillingen vidner i øvrigt om et imponerende litteraturkendskab.

Økonomisk centralisme.

På et enkelt punkt har jeg til dette afsnit nogle supplerende bemærkninger; det gælder i spørgsmålet om Guldbergs økonomiske politik. Forfatteren beskæftiger sig forholdsvis lidt med »det Guldberg'ske system«. Udover en gennemgang af Ove Høegh-Guldbergs synspunkter i forbindelse

1. Eli F. Heckscher, *Merkantilismen*, I-II. Stockholm 1931.

med saneringsforanstaltningerne efter likviditetskrisen i 1782 (side 110 ff.) får vi ikke stort at vide om Guldbergs økonomiske opfattelse. Det er egentlig en skam, idet adskilligt i disse opfattelser kan bidrage til en klarere belysning af, hvad der var nyt i den økonomiske politik efter 1784. Endvidere finder man her en samtidigs vurdering af det interessante spørgsmål, i hvilken grad økonomien her i landet i denne periode var en »dual-economy« (side 320-322).

Guldbergs økonomiske opfattelse har sit udspring i, hvad man kunne kalde Sorø-skolen. Efter at Sorø ridderlige Akademi 1747 havde genoptaget sin virksomhed, blev det en rum tid fremover kongerigets eneste center for undervisning i økonomi. Som professor i dette fag virkede først J. S. Sneedorff (1751-61) og dernæst Andreas Schytte (1761-77). Samtidig med Schytte var Guldberg tilknyttet akademiet som professor i veltalenhed (1761-64), hvorefter han afløste Sneedorff som lærer for arveprins Frederik.

Disse folk var af den opfattelse, at en forøget betalingsmiddel-mængde gavner ved at befordre arbejdsomheden, vel at mærke såfremt betalingsmiddel-mængden cirkulerer (side 53). Spørgsmålet om cirkulationen betragtes iøvrigt som en funktion af samfundets struktur og udviklingsgrad. Schytte peger således på, at det er afgørende for at holde handelen og dermed cirkulationen i gang, »at Købstæder og Landsbyer er fordelagtig fordelte omkring i Staten, saaledes at disse ikke har lang Vej til hverandre«¹.

I en række breve til hofmarskal Johan Bülow² har Guldberg formuleret disse tanker til en beskæftigelsespolitik, der er blevet betegnet som »klart beslægtet med Keynes' teori fra 1930'erne«³. Det afgørende er imidlertid, at Guldberg ligesom Schytte lægger vægt på pengecirkulationens lokalt betingede forskelle, hvad der for ham begrundede en centralisme, der efter min opfattelse dels er noget særdeles typisk set i forhold til efterfølgernes politik, dels forklarer noget af baggrunden for de stærke meningsforskelle, som planen om den slesvig-holstenske speciebank af 1788 gav anledning til.

Guldbergs centralisme skildres med hans egne ord således: »Det er en uryggelig Finants-Sandhed for en middelmaadig Stat: samle dine Kræfter i din Middelpunkt. Svæk dem ikke (thi du har kun faa) ved at adsprede dem, og allerhelst ved at adsprede dem til Udsiderne: Kjøbenhavn er Statens Middelpunkt. Anvendelsen er let. Men det er mærkeligt, at om Regenten anvender behørigen 1 Million i Hovedstaden, skal den i Told, Konsumtion, Skatter give ham 20 p.c. Gjør han det samme i Holstein, skal den ikke bære 2 á 3 p.c., og i det øvrige Danmark ikke 5 til 6 p.c. Aarsagen ligger i Om-

1. Andreas Schytte, *Danmarks og Norges naturlige og politiske Forfatning*, Kbh. 1777, side 489.
2. Breve fra Ove Høegh-Guldberg til Johan v. Bülow. *Historisk Tidsskrift*, 4.r.1. (Herefter citeret som *H.T.* 4.r.1.)
3. *Dansk pengehistorie*, I. Kbh. 1968, side 45.

løbets mægtige Hastighed, og de Kongelige Indtægters større Sikkerhed paa det Første Stade, og højere Tilflod«¹.

Det er opfattelser af denne art, som på den ene side ligger bag Guldbergs kompagnipolitik med dens favorisering af hovedstaden og på den anden side hans flere steder omtalte skepsis for forandringer i provinsens økonomiske struktur, der måske kunne øge de betydelige træghedsmomenter, som virkede hindrende for spredningen af impulser fra den økonomiske politik. Synspunktet kan f.eks. genfindes i Guldbergs indstilling over for reformer i landbruget, som han argumenterer imod, »fordi Staten ved denne Herregaards Forfatning er vis paa sine adskillige Indtægter af Bonde Standen . . . fordi Staten kand regne da paa, altid at have med Vished nogle formuende Familier; fordi her ere de Steder, hvorfra Forbedringer kand udbredes i Agerdyrkningen, i alle Creaturers Pleie, i Landsby-fabrication etc.«².

I relation til nærværende afhandling kommer den Guldberg'ske centralisme som ovenfor antydnet særlig klart til udtryk i forbindelse med planerne om oprettelse af den slesvig-holstenske speciebank, som han – efter sin afgang – i breve til Bülow og til statsminister Schack-Rathlou³ i nogenlunde enslydende vendinger indtrængende advarer mod. I brevet til førstnævnte hedder det: »Hertugdømmerne ere paa Udsiden af Staten; men Cirkulationen i Legemet drives i og med Hovedet og Hiertet, og bør i en Stat have sit Væld ved Regenten og i Midten, hvilket, hos os, Kiøbenhavn er for sit store Baand med det øvrige, da Altona er Tommel-Taaen paa Foden«⁴.

Der er vel ingen tvivl om, at Guldberg her peger på noget relevant i datidens samfundsstruktur, vanskeligheden ved at få eventuelle vækstfremmende effekter til at slå tilstrækkelig hurtigt igennem i provinsen.

Den skepsis med at engagere sig alt for stærkt med økonomiske, specielt pengepolitiske indgreb uden for hovedstaden er noget, Guldberg gang på gang vender tilbage til i sin korrespondance. Det er tydeligt, at han har et forholdsvis primitivt økonomisk samfund i tankerne. I denne henseende er der en påviselig forskel mellem ham og hans efterfølgere i finansforvaltningen. De veg for det første ikke tilbage for oprettelse af speciebanken ved rigets sydgrænse. De betragtede netop en selektiv kreditpolitik med det formål at opnå effekter i de økonomiske yderzoner som et egnet middel til at fremme vækstprocesserne her. Man anlægger eksempelvis en lånepolitik til fordel for landbruget på handelens bekostning (side 152). Hovedparten såvel af Creditkassens som af Enkekassens udlån dirigerer man endvidere til de særligt kapitalfattige jyske områder⁵. I mange retninger mærker man

1. *H.T.* 4.r.1, side 161.

2. *Sammesteds*, side 166.

3. *I. O. Schack-Rathlous Arkiv*, Kbh. 1936, side 260.

4. *H.T.* 4.r.1, side 142.

5. Sigurd Jensen, *Fra patriarkalisme til pengeøkonomi*, Kbh. 1950, side 38 og 41.

også i denne periode en voksende interesse for at fremme væksten inden for det norske område. Det sker f.eks. gennem ophævelse af visse privilegier, som hindrede den norske træeksport, og det skete gennem oprettelse af Courantbankkontorer i Christiania, Trondhjem og Bergen. Det er ligeledes typisk, at Chr. Ditlev Reventlow allerede i den Guldberg'ske periode begyndte at interessere sig for en ophjælpning af de norske bjergværker og manufakturer¹.

Hermed er jeg allerede fra teorihistorien nået frem til at berøre nogle træk af den økonomiske politik, der behandles i bogens hovedkapitel på 184 sider.

Dette afsnit indeholder en grundig gennemgang af den senmerkantilistiske politiks ytringsformer her i landet. Nyordningen af finanserne og pengevæsenet, statens kompagnipolitik, trafikpolitikken og socialpolitikken gøres til genstand for selvstændige undersøgelser. Det principielt nye i denne del af fremstillingen er, at forfatteren ser de forskelligartede indgreb som led i et stykke økonomisk helhedspolitik, hvor der i forskellig grad spilles på penge- og finanspolitikken, idet man samtidig med opretholdelse af valutakursen øjensynligt søger at føre en aktivitetsfremmende politik under afvikling af 1783-fredskrisens depressive elementer.

Behandlingen når i dette afsnit en høj standard i sin indgående analyse af de enkelte stadier i den økonomiske politiks beslutningsprocesser. Centeret omkring kancelliernes sagsbehandling, som det overleverede kilde-materiale ofte giver mulighed for at følge trin for trin, dissekerer forfatteren de enkelte påvirkningsindslag. Herudover knyttes trådene til samtidens idemæssige forudsætninger og til de udenlandske foranstaltninger, der kan have dannet forbillede. Nu og da afrundes omtalen endelig ved at forfatteren også følger offentlighedens reaktioner på beslutningsprocessen, således som de eksempelvis kommer til udtryk i tidsskriftslitteratur m.v.

Den slesvig-holstenske speciebank.

Forfatterens behandling af oprettelsen af den slesvig-holstenske speciebank hører til værkets mest detaljerede. Hans vurdering af bankens funktion er måske nok lidt søgende. På side 212 hedder det, at banken »fjernede de væsentligste ulemper ved papirfoden og gav samtidig mulighed for at tilpasse betalingsmiddel-mængden i resten af monarkiet til den økonomiske politiks øvrige krav«. På side 213 er denne positive vurdering dæmpet noget ned, idet forfatteren konstaterer, at »en sammenfattende dom over reformen i hertugdømmerne må lyde på, at denne var ret overflødig, men på den anden side næppe har gjort nogen skade af økonomisk art«.

1. Oscar Albert Johnsen, *Norwegische Wirtschaftsgeschichte*, Jena 1939, p. 329, 374 und 376.

Disse vurderinger gælder åbenbart monarkiet som helhed. Det er vel et spørgsmål, om der er dækning for selv den sidste, mindst positive dom, hvis man ser bort fra en hel kortsigtig økonomisk vurdering. I et historisk perspektiv er den mest relevante kritik, som fremkom under debatten om bankens oprettelse, efter mit skøn Schack-Rathlous modstand baseret på det argument, at bankplanen ville splitte monarkiet i to områder med forskellig valuta (side 178). Schack-Rathlou skulle få ret i sin statspolitisk begrundede frygt for, at det ville være uheldigt for det fremtidige politiske forhold mellem hertugdømmerne og Danmark, om de fik hver sit pengevesen. Hertugdømmerne ville blive et pengemæssigt udland, der havde sin egen valuta og sin egen kursnotering for de danske sedler¹. Guldbergs vurdering i et samtidigt brev til Johan Bülow skulle blive ualmindelig profetisk: »Men alle disse Ulejligheder . . . ere endog af den Art, at mine svage Øjne ikke see, hvorledes de kunde, naar saadan Indretning eengang var indført, meere ændres«².

Begivenhederne i forbindelse med valutareformen i 1813 bekræftede denne frygt. Man nåede ikke frem til den fælles valuta, som var et af målene med reformen, og de valutamæssige divergencer mellem hertugdømmerne og kongeriget vedblev at afgive stof til den nationalpolitiske strid lige indtil adskillelsen i 1864³. Men også rent økonomisk satte dette skisma overordentlig dybe spor. Den omstændighed, at cirkulationen af sølv mønt kunne oprettholdes i hertugdømmerne forholdsvis uberørt af valutasammenbruddet i kongeriget, betød, at hertugdømmernes møntområde i årene efter 1813 bredte sig over en stor del af Jylland, hvilket igen besværliggjorde og trak pariføringen i kongeriget i langdrag⁴.

Det er hermed allerede antydnet, at for kongeriget isoleret set blev foranstaltningen i det meget lange løb ikke nogen fordel. Holder vi os til tiden før 1813, stiller forholdet sig derimod nok lidt mere tvivlsomt. Ved at virke som en stødpude over for det hamburgske valutaområde gjorde speciebanken det måske lidt lettere for bankkontoret at regulere kurantdalerens kursmæssige korttidssvingninger. Men forudsat, at der normalt var overskud på den løbende betalingsbalance i hertugdømmerne, er det vel svært at forestille sig, at udskillelsen af hertugdømmerne som et særligt valutaområde skulle være ensbetydende med langtidsgevinster for kongeriget.

Hertugdømmerne isoleret set er det vel snarest, forfatteren tænker på, når han siger, at senere forfattere udelukkende har set på bankplanen med »metallistens« øjne (side 212). Det er, ligesom der i selve formuleringsmåden ligger lidt af en nedvurdering af den metallistiske betragtningsmåde.

1. *Dansk pengehistorie*, I, Kbh. 1968, side 56.

2. *H.T.* 4.r.1, side 143.

3. *Dansk pengehistorie*, I, Kbh. 1968, side 159, 210, 227 ff.

4. Sammesteds, side 161.

Lad mig i denne forbindelse pege på, at metallismen i den konkrete historiske sammenhæng dog havde den fordel, at den dannede basis for et pengesystem så stabilt, at det viste sig bæredygtigt under napoleonskrigenes vældige finansielle omvæltninger. På europæisk baggrund var en sådan stabilitet noget af en sjældenhed. Det indebar, at hertugdømmerne undgik den vanskelige saneringsperiode, som langt de fleste europæiske lande måtte igennem i tiden fra 1815 til 1825.

Selv om vi nu betragtede speciebankens forhold ikke i det helt lange løb, men holdt os til tiden inden valutareformen i 1813, er jeg ikke sikker på, at dette ville rokke ved den opfattelse, at den ganske vist primitive metallisme ikke skulle være fordelagtig for hertugdømmerne. Det relevante spørgsmål til vurdering heraf er vel, om pengesystemet trods dets funktionelle stivhed ikke virkede hindrende for landsdelens investeringsvirksomhed. Mig bekendt forekommer der imidlertid ikke seriøse klager over kapitalmangel. Det er i øvrigt et forhold, som er særdeles typisk for denne landsdel, der i finansieringsmæssig henseende synes at være ganske godt kørende trods det, at der aldrig var tale om noget synderligt stort udlån fra de eksisterende pengeinstitutter, såsom speciebanken, kredittkassen og det i 1801 oprettede låneinstitut¹. Forklaringen er sikkert, at der blev lånt meget betydelige summer i de to rigsstæder Hamburg og Lübeck, og at der også i hertugdømmernes byer, ikke mindst via Kieler Umschlag, blev formidlet en del lån mellem private².

Jeg er enig med forfatteren i hans vurdering af den øjeblikkelige effekt i hertugdømmerne af speciebankens oprettelse, gående ud på, at den gennemgående brug af mønt begrænsede omlægningen til en revaluering af meget begrænset omfang (side 212-213). Det er endda efter mit skøn muligt at underbygge dette synspunkt med direkte kildebelæg. Det drejer sig om et par breve fra C. L. Stemann, der efter en kortere periode som finansminister efter den ældre Schimmelmans død i 1782 var blevet amtmand i Haderslev, senere overpræsident i Altona.

I kraft af disse sidste stillinger skulle Stemann have gode muligheder for at vurdere forholdene på stedet. Umiddelbart efter speciemøntens indførelse (12.4.1789) skildrer han virkningen således: Der Land-Mann in diesem Amte klagt gewaltig, dass die Einführung der neuen Münzen ihn gewaltig drückt. Und das ist, in Ansehung meiner, Warheit«³. Knap et års tid senere (16.2.1790) hedder det imidlertid: »Das Herzogthum Holstein und die vorliegenden Aemter des Herzogthums Schleswig fangen an, sich bey der

1. *Dansk pengehistorie*, III, Kbh. 1968, side 202.

2. Johan Hvidtfeldt, *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten*, København 1963, side 315.

3. *I. O. Schack-Rathlous Arkiv*, Kbh. 1936, side 418.

neuen Münze recht wohl zu befinden«¹. Der er næppe tvivl om, at disse to afvigende vurderinger må betragtes som et udtryk for, at der har været visse overgangsvanskeligheder som følge af revalueringen, men at disse har været af et så ringe omfang, at tilpasningen er foregået relativt hurtigt. Tolket således passer oplysningerne meget smukt ind i de formodninger, som forfatteren ræsonnerer sig frem til.

Det nye styres administration.

Forfatterens fremstilling af den reformperiode, der tog sin begyndelse med Guldbergs afgang, er gennem sin blotte afdækning af kendsgerningerne blevet en stilfærdig, men overbevisende hyldest til kredsen af nye magthavere, nemlig Ernst H. Schimmelman, Chr. Ditlev og Ludvig Reventlow, A. P. Bernstorff samt deres hjælpere i administrationen, heriblandt særlig Johan Zoega og E. P. Kirstein.

Denne kreds af reformatorer har traditionelt fascineret eftertidens historikere, og i virkeligheden er det også imponerende, hvad de formåede at præstere i løbet af det forholdsvis korte åremål på 15-20 år, da de på afgørende vis prægede dansk politik.

Men endnu mere imponerende end selve omfanget af reformarbejdet er dog nok den levedygtighed, som reformerne viste sig at have. Lad mig i flæng nævne nogle af de vigtigste: 1. Landboreformerne fra o. 1788, der tilvejebragte en agrarforfatning, som først nu begynder at vise tegn på ælde. 2. Toldreformen af 1797, hvorpå den danske toldpolitik i princippet har hvilet lige indtil toldloven af 1960. 3. En sociallovgivning af 1799 og 1802-03, hvilende på princippet om det offentliges forsørgelsespligt, et princip, som først igen blev knæsat med socialreformen af 1933. 4. En skattelovgivning af 1802, som gennem et århundrede dannede grundlaget for beskatningen her i landet. 5. En fredskovforordning af 1805, som endnu i dag er det principielle retsgrundlag.

Jeg tror, det vil være svært, for ikke at sige umuligt, at finde eksempler på reformperioder, som har sat sig tilsvarende dybe og langvarige spor som denne.

Det område af reformpolitikken, som forfatteren i særdeleshed behandler, er det finans- og pengepolitiske felt. Det er et område, hvor de reformer, som indførtes, blev af langt kortere varighed end de nys nævnte. Og det er i iøvrigt et gebet, som indtil de senere år har været noget lavere placeret i det almindelige omdømme.

Det er der nu rådet bod på, idet vi har fået dokumenteret, at den fulgte politik i det hele må vurderes som hensigtsmæssig ud fra den målsætning om økonomisk effektivisering og økonomisk vækst, man havde stillet sig.

1. Sammesteds, side 419.

Forfatterens omtale af disse dele af den økonomiske politik er egnet til at belyse det høje intellektuelle plan, som periodens reformpolitik var baseret på. Det er i sig selv overordentlig fortjenstfuldt at få dette fastslået på en måde, som den fremtidige historieforskning efter mit skøn ikke vil kunne komme udenom. Jeg tror dog ikke, forklaringen hermed er givet på, hvorfor den tids reformer som nævnt satte sig så dybe og langvarige spor. Netop på det område, hvor den teoretiske tankegang når sin højeste blomstring, nemlig på finans- og pengevæsenets områder, blev resultaterne jo forholdsvis diskutabile og temmelig temporære.

Skulle jeg søge at fremhæve en enkelt årsag, der sandsynligvis var særlig afgørende for de Schimmelmänn-Reventlow'ske reformers uhyre gennemslagskraft og succes, måtte den uden tvivl være af administrationshistorisk art, nemlig denne administrations utroligt effektive forvaltnings- eller snarere udredningsteknik. Perioden 1784-93 med dens svage enevældsstyre betegner højdepunktet af statsrådets og dermed af bureaukратиets indflydelse og magt. Disse vide tøjrslag vidste mændene fra den Reventlow-Schimmelmänn'ske kreds at udnytte med en helt utrolig effekt. Det antydes gennem forfatterens omtale både af finansplanen af 1785 og speciebankprojektet af 1788. Men det er mere mellem linjerne end egentlig konkret formuleret, at man får indtrykket af, at der her foreligger noget, der i sin art er mindst lige så imponerende som kredsens forståelse af det økonomiske livs funktionssæt.

Det, som særlig stærkt bør fremhæves, er efter mit skøn tidens forbausende moderne betækningsarbejder. Man kan ikke undgå at føle sig slået af den høje, næsten nutidige teknik, som tages i brug, når et eller andet reformområde skal kulegraves. Såvel den store landbokommissions betænkning som det forberedelsesarbejde, der gik forud for toldreformen af 1797, er eksempler på, hvor højt man i denne henseende nåede i brugen af den til rådighed stående viden i form af kancelliernes sagstof, specielt til formålet tilvejebragte talmæssige oplysninger og udtalelser af sagkyndige på området. Det kunne simpelthen ikke gøres bedre af Det økonomiske Sekretariat i dag.

Det er givetvis dette nøgterne, af højt kvalificerede administratorer fint gennearbejdede materiale, som til syvende og sidst forklarer, at så mange af reformerne har kunnet bære gennem århundreder. Hertil kan så naturligvis tilføjes den teoretiske fordomsfrihed, ja næsten helt pragmatiske indstilling over for de foreliggende problemer, som var et overvejende træk i senmerkantilisternes erhvervsstyring. Det er dette punkt, som forfatteren strejfer, når han siger om et par af den tids fremtrædende økonomiske skribenter, Büsch og Gosch, at de »begge har kunnet hente stof til deres effektivitetsovervejelser hos Smith uden derfor at have glemte deres merkantilistiske børnelærdom« (side 217). Det er den samme indstilling, som mere

kategoriisk – sikkert også mere kategoriisk, end forfatteren ville godtage – er formuleret af Joseph 2., den af tidens regenter, som i naturel og synspunkter stod den Schimmelmänn-Reventlow'ske kreds særlig nær, når han siger: »Hvad økonomiske trosartikler angår, er jeg ateist«.

Udenrigshandelens rolle i monarkiets økonomi.

En meget væsentlig del af forfatterens overvejelser omkring penge- og finanspolitikens effekt må som følge af betalingsbalancespørgsmålets betydning naturligt dreje sig om den rolle, udenrigshandelen spillede. Han mener ikke, at det på det stude, hvorpå den økonomisk-historiske forskning nu står, skulle være muligt at afgøre hvor afhængig monarkiets økonomiske udvikling var af forløbet i udlandet (side 72). Heri må man utvivlsomt give ham ret. Den bevarede udenrigshandelsstatistik er mangelfuld som følge af det omfattende smugleri, og der findes kun få oplysninger om varesammensætningen.

Det er på baggrund heraf forståeligt, at også samtidens økonomer har haft en ret forskellig opfattelse af elasticitetsproblemet i udenrigshandelen og hermed af mulighederne for at føre en ekspansiv penge- og finanspolitik uden at løbe ud i vanskeligheder med betalingsbalancen.

Selv om det som nævnt må medgives, at grundlaget for en vurdering af disse problemer er skrøbeligt, skulle det dog på den anden side være muligt at nærme sig lidt mere til nogle af de væsentlige forhold i forbindelse med udenrigshandelen. Navnlig er det muligt for eksporten fra kongeriget. Her har eksempelvis Schovelin¹ for en årrækkes vedkommende nogle opstillinger over varesammensætningen. Det fremgår heraf, at eksporten af varer af dansk oprindelse udgør en forholdsvis beskedent andel af helheden. Den overvejende del bestod derimod af transitekspert af vestindiske varer samt islandske, grønlandske, færøske og norske transitvarer. Hertil føjede sig en transit af kinesiske og ostindiske varer, som, så vidt det kan skønnes, nåede en størrelse i nærheden af hele den øvrige danske eksport.

Disse forhold giver et vist indtryk af, at en indenlandsk ekspansionspolitik skulle kunne føres langt, uden at væsentlige parter af udenrigshandelen omkostningsmæssigt påvirkedes heraf.

På importsiden er der ligeledes faktorer, der kan begrunde en forholdsvis optimistisk vurdering af betalingsbalanceforholdenes udvikling under økonomisk ekspansion. Jeg tænker her navnlig på lønudviklingen. Forfatteren er kommet til det resultat (side 318), at der var en betydelig konstans i tidlønsatserne for lange perioder af det 18. århundrede. Resultatet stemmer helt overens med de erfaringer om lønudviklingen, jeg har kendskab til², og

1. Jul. Schovelin, *Fra den danske Handels Empire*, I, Kbh. 1899, side 230-237.

2. Undersøgelser foretaget af stud.mag. Poul Thestrup på Institut for økonomisk Historie ved Københavns Universitet.

det er i øvrigt karakteristisk, at disse uændrede lønvilkår er fremherskende også i 1780'erne, hvor de enkelte år jo var præget af en meget forskelligartet konjunktur. Dette forhold må have haft en meget stærkt svingende reallønuvikling til følge og som helhed en noget afdæmpende indflydelse på importen i sidste halvdel af 1780'erne, da prisstigningstendenserne øjensynlig var overvejende.

Nu er disse vurderinger ganske vist forholdsvis partielle, idet de stort set kun refererer sig til udenrigshandelsstrukturen i kongeriget, der for importens vedkommende kun beløber sig til ca. halvdelen og for eksporten til mindre end en fjerdedel af monarkiets samlede registrerede udenrigshandel (side 317). For den øvrige del har jeg ikke kendskab til taloplysninger, der kan tjene til nogen seriøs vurdering. For eksportens vedkommende er det imidlertid overvejende sandsynligt, at hertugdømmernes betydelige afsætning af hjemmeproduceret kvæg og industrivarer ligesom den norske eksport af træ, jern og fisk må have været noget mere påvirkelig for en indenlandsk ekspansiv effekt.

Disse betragtninger skulle føre frem til den forsigtige konklusion, at en ekspansion, der tog så forholdsvis bredt geografisk sigte som den i 1780'erne, næppe vil kunne have undgået at udøve et vist omend beskedent pres på betalingsbalancen. Det stemmer meget godt overens med, at valutakursen, som også forfatteren påpeger, var stigende gennem perioden¹.

Det er tydeligt, at arbejdet med disse specielle problemer endnu kun står ved begyndelsen. Fremdragelsen og bearbejdelsen af mere relevant kildestof skulle være mulig. Lad mig blot nævne sådanne ting som en mere systematisk bearbejdelse af det forhåndenværende pris- og lønmateriale med henblik på mere eksakte bytteforholds- og reallønsberegninger. Det ville også være af interesse at få lidt mere hold på nogle spørgsmål i forbindelse med de private kapitalbevægelser. Det ville det ikke blot være i relation til betalingsbalanceproblematikken, men også for en vurdering af det samlede kreditvolumen, idet det ikke er usandsynligt, at den internationale kreditgivning har været af væsentlig betydning f.eks. sammenlignet med den, der formidledes via indenlandske institutioner. De mange hollandsk og hamburgsk fødte storkøbmænd har givetvis benyttet sig af denne finansieringskilde.

Finanspolitikens virkninger.

Udenrigshandelen er naturligvis ikke det eneste punkt, hvor mangelen på sikre data vanskeliggør vurderingerne af den økonomiske politiks virkninger.

1. Jfr. også *Dansk pengehistorie*, I, Kbh. 1968, side 33 og 75, hvor kursen er angivet til 135 i 1785, 136 i 1786, 141 i 1787 og 146 i 1788.

Forinden jeg går videre med disse problemer, vil det derfor nok være relevant at berøre forfatterens samfundsbeskrivende forsøg, som jo netop har til hensigt at opnå et sikrere grundlag for en analyse af det offentliges påvirkning af den danske økonomi.

Det samfundsbeskrivende afsnit (side 67-141) indeholder dels et forsøg på en generel talmæssig vurdering af det danske samfunds struktur omkring 1784, dels omfatter det en beskrivelse af beskatningssystemet og de vigtigste finans- og pengepolitiske institutioner. Hvad angår de generelle makro-størrelser er belysningen, som jeg senere skal komme tilbage til, af forholdsvis beskedent omfang.

Til gengæld er skattesystemet og finansadministrationen meget indgående behandlet. Præsentationen af dette stof er foretaget så bredt og grundigt, at fremstillingen for en umiddelbar betragtning, når henses til hovedemnets behov for konkrete data, synes unødigt tynget af detaljer.

Forfatterens skøn om at burde medtage dette ikke umiddelbart nødvendige stof retfærdiggøres dog utvivlsomt af, at behovet for en samlet fremstilling af disse forhold i sig selv må anses for påtrængende. Forfatterens mange relevante påvisninger af tidligere forskeres fejltagelser ved benyttelse og tolkning af netop dette talmateriale underbygger ganske klart eksistensen af dette behov. Det umiddelbare formål med at fremdrage disse tal for statsgældens samt de forskellige bankindretningers og kompagniers aktivitet er som nævnt at nå frem til de eksakte størrelsesordener til vurdering af finanspolitikens effekt.

De periodiseringsforskelle, som forfatteren påviser mellem de enkelte sektioner af det offentliges driftsregnskab, begrundes, at han vælger en indirekte metode som den hensigtsmæssigste til opgørelse af den totale aktivitetseffekt: Med udgangspunkt i de rene likviditetsforskydninger suppleret med oplysninger om de øvrige poster på statens kapitalbudget (netto-kapitaludbetalinger fra den private sektor til staten) regner han sig frem til saldoen på drifts- og anlægsbudgettet + statens udlån. Denne metode, der stiller betydelige krav til praktisk indsigt i en række forskellige institutioners regnskabsmateriale og konteringsteknik, føres tilsyneladende frem til grænsen for de muligheder, som kildematerialets forekomst kan forsvare.

Resultatet af disse undersøgelser kan opstilles i følgende tabel:

	1785	1786	1787	1788	
					1000 rdl.
Overskud på statens kassebudget.	478	— 121	— 615	— 1601	(side 304)
— det offentliges nettolånoptagelse.	446	584	853	1084	(side 310)
Statsudlån + overskud på drifts- og anlægsbudgettet	32	— 705	— 1468	— 2685	

Der har med andre ord været noget nær balance i 1785, idet det konstaterede kasseoverskud nogenlunde svarer til nettolånoptagelsen, medens der i de følgende år opstod et stigende underskud. På grundlag af disse tal drager forfatteren den slutning, at der som nettovirkning af den førte finanspolitik er udgået en kraftig stimulans af efterspørgsel og beskæftigelse (side 313). Hvor kraftig er knap nok dokumenteret, idet værket savner et forsøg på at indkredse de vigtigste makroøkonomiske størrelser, som kunne give et vist hold for et sådant udsagn. Jeg skal villigt medgive, at man befinder sig på et særdeles usikkert grundlag, når man skal forsøge at estimere størrelser for nationalindkomst og lignende begreber i en periode så langt tilbage. Det er endnu spinkelt hvad der er fremdraget af dertil relevant materiale vedrørende produktion og priser. På den anden side set har vi dog så nogenlunde hold på sådanne vigtige størrelser som folketallet (erhvervsfordelingen) og visse grundlæggende tal for landbrugsproduktionen og lønniveauet, at vi næppe ville komme til et helt galt niveau, hvis vi forsøgte en estimation.

Jeg skal i det følgende gøre et sådant foreløbigt forsøg, som ikke må betragtes som andet end en grov skitsering af de relevante talstørrelser. Jeg har foruden de totale tal søgt at opgive størrelsen af de sektorer i erhvervslevet, som udfoldede sig under en egentlig pengeøkonomi. Til denne sektor er regnet den egentlige byproduktion, de udenlandske og statens transaktioner samt den del af landbrugsomsætningen, som er tilvejebragt på godserne.

Skøn over bruttofaktorindkomsten. Mill. rdl.

	Danmark		Norge		Hertugdømmerne	
	I alt	Under pengeøkonomi	I alt	Under pengeøkonomi	I alt	Under pengeøkonomi
Landbrug	26	4	10	2	12	3
Skovbrug og bjergværksdrift	-	-	3	3	-	-
Fiskeri og søfart.....	3	2	4	2	3	2
Håndværk og industri.....	16	16	4	4	13	13
Handel og omsætning	4	4	2	2	4	4
I alt.....	49	26	23	13	32	22

Forudsat at disse talrelationer giver et nogenlunde tilforladeligt billede af erhvervsstrukturen omkring 1785, skulle man herved have en omend grov målestok for at vurdere styrken af den finanspolitiske effekt, som mere eller mindre jævnt fordeltes over hele det samlede område, men naturligvis med særlig gennemslagskraft på de sektorer, hvor pengeøkonomien var fremherskende.

Tilsammen skulle bruttofaktorindkomsten i monarkiets tre landområder

ved midten af 1780'erne udgøre lidt over 100 mill. rdl. Medregner man kun de typisk pengeøkonomiske sektorer, når man ikke højere end lidt over 60 mill. rdl. Statens aktivitetspåvirkning skulle på denne baggrund udgøre 0,7-2,7 pct. af det samlede bruttoprodukt i årene 1786-1788 og 1,0-4,0 pct. beregnet i relation til den pengeøkonomiske sektor.

Spørgsmålet er herefter, om en sådan effekt kan betegnes som kraftig. Det kan man vel bedst få et indtryk af ved at sammenligne med nogle af de mest markante underbudgetteringsperioder i vor senere historie. Der kan i denne forbindelse navnlig peges på perioderne 1886-1903 og 1908-14, hvor underbudgetteringen svarede til henholdsvis 1 og 2 pct. af bruttofaktoriindkomsten. Man kunne også fremhæve mere kortvarige perioder med underskud af større dimensioner, således under treårskrigen 1848-50 og i året 1864, da der var tale om underskud på ca. 7 pct. af bruttofaktoriindkomsten. Skulle man vælge et helt nutidigt sammenligningsgrundlag, kunne det f.eks. baseres på årene 1963/64-1966/67, da der var tale om en overbalancering på omtrent 2 pct. af nationalindkomsten.

I betragtning af, at de her fremhævede perioder er de tidsrum af vor historie, hvor princippet om det balancerede budget findes stærkest fraveget, er der næppe tvivl om, at det kan forsvares at betegne 1780'ernes finanspolitiske effekt som mærkbar. Et vist forbehold er naturligvis stadig knyttet til de forskelle i samfundsstruktur, som vanskeliggør direkte sammenligninger mellem det 18. århundrede og mere nutidige forhold. Med hensyn til virkningen på områderne uden for den egentlige pengeøkonomi må effekten ikke overvurderes (side 319-323). I det omfang, der her skulle blive tale om virkninger (vel fortrinsvis gennem den selektive kreditpolitik), må der sikkert navnlig regnes med langtidsvirkninger, som først fremkommer efter visse mere tidkrævende investeringsprocesser.

Senmerkantilismens sidste år.

Slutafsnittet om merkantilismens sidste år i Danmark, omhandlende perioden fra 1788 til 1813, er en ret skitse-mæssig oversigt over en periode, som forfatteren endnu ikke har dækket med tilbunds gående studier. Konklusionerne i dette afsnit er derfor mindre underbyggede og mine bemærkninger må på denne baggrund i højere grad opfattes som et diskussionsoplæg end en egentlig kritik.

Forfatteren kommer ved flere lejligheder ind på, at det er året 1813, som danner det egentlige skel mellem senmerkantilismen og liberalismen. »Den store ændring i principperne (for erhvervspolitikken S. Aa. H.) kommer som for den monetære politik vedkommende først efter 1813«, hedder det side 217. På side 325 giver han udtryk for, at der efter 1813/14 »sker en betydningsfuld nyorientering i den teoretiske baggrund for den danske økonomiske politik«.

I slutningen af bogen hedder det: »De folk, der, da fredstraktaterne var afsluttet, kom til at stå i spidsen for den danske økonomiske politik, var en ny generation, der havde taget andre økonomiske teorier til sig end den Schimmelmänn-Reventlow'ske. Man bekendte sig nu til klassisk-liberale tanker, og dette gav sig straks udslag i den lovgivning, der blev gennemført« (side 330).

Jeg stiller mig lidt tvivlende over for, at der skulle kunne påvises et så markeret omslag i tankegangen omkring 1813. Blandt de nye mænd med særlig indflydelse på den økonomiske politik er der vel først og fremmest grund til at nævne finansministeren Johan Sigismund von Møsting og justitsministeren Frederik Julius Kaas. I anden række kan man pege på sådanne folk som A. S. Ørsted og Jonas Collin. Blandt disse er det muligt at genfinde visse liberale synspunkter hos Ørsted, der f.eks. bygger på den Adam Smith'ske værditeori¹, ligesom han også deler dennes metallistiske synspunkter². Collins liberale indstilling er kendt såvel fra hans forslag om pensum til det økonomiske studium ved Københavns Universitet (1836), i hvilken forbindelse han foreslår forfattere som Say, Rau, Storck og Adam Smith³, som fra visse udslag af hans administration⁴. De to sidste mænds indflydelse på decisionsplan ligger dog gennemgående på et noget senere tidspunkt end 1813, og hvad angår ministrene er det vel ganske svært at få indtryk af noget særlig markant liberalt fysiognomi. Det, der vel mest af alt betegner regeringen efter 1813, er, at den er en stiv embedsmandsregering, der er tilfreds med forholdene, som de er, og i hvert fald helt mangler inspiration til reformer. Derfor blev årene 1815-30 en af de perioder i dansk historie, der er fattigst på skelsættende lovgivning⁵.

Denne vurdering er Jens Vibæks, og den siger efter mit skøn noget væsentligt om situationen. Trukket lidt hårdere op kunne man sige, at perioden er fattig på indgreb, ikke fordi disse folk er liberalister (for de holder jo som helhed stædigt fast ved de traditionelle styringsmekanismer), men helt enkelt fordi de mangler drift og fantasi til at gribe ind.

Ser man på Rigsbankens ledelse, er det heller ikke aldeles åbenbart, at den rummer særligt liberale strømninger. Møsting er som allerede nævnt ganske stærk eksponent for erhvervsstyringssynspunktet, og direktørerne Schönheyder og J. Thomsen står stadigvæk (1817) fast på senmerkantilisternes tiltro til »et velordnet system af papirpenge«⁶.

1. *Dansk pengehistorie*, I, Kbh. 1968, side 116.

2. *Sammesteds*, side 119.

3. Axel Nielsen, *Det statsvidenskabelige Studium i Danmark før 1848*, Kbh. 1948, side 94.

4. *Dansk pengehistorie*, I, Kbh. 1968, side 203.

5. Jens Vibæk, *Reform og fallit, 1784-1830*, Kbh. 1964, side 423. (John Danstrup og Hal Koch (red.), *Danmarks historie*, bd. 10).

6. *Dansk pengehistorie*, I, Kbh. 1968, side 119.

En af de væsentligste grunde til, at de liberale ideer endnu stod så svagt, må sikkert henføres til den omstændighed, at der fandtes en regulær kløft i den økonomiske undervisning her i landet i perioden mellem 1780'erne, da Det ridderlige Akademi i Sorø begyndte at sygne hen, og indtil universitetet i København i 1815 får Chr. Olufsen udnævnt til professor i statsøkonomi¹.

Inden for denne periode udkommer eller oversættes ganske vist en væsentlig del af klassikernes værker, men om nogen systematisk indlæring af principperne i form af en højere undervisning er der altså slet ikke tale. Det var også en hindring for idespredningen i denne periode, at napoleonskrigene medførte, at de unge vanskeligt kunne komme udenlands. Mange drog under disse forhold til Kiel, hvor der endnu doceredes kameralistik og statistik². I det omfang, klassikerne finder indpas beror det altså på tilfældigheder, og gennemslaget forekommer ret spredt.

Det kendteste eksempel på, at et værk er havnet i denne traditionskløft, er vel Adam Smith's *Wealth of Nations*, udkommet 1776, som jo allerede forelå i dansk oversættelse 1779-80. Man har specielt undret sig over, at netop dette værk fik så relativt ringe indflydelse på den økonomiske tænkning herhjemme forud for 1830'erne. Foruden det, jeg allerede har fremhævet vedrørende den undervisningsmæssige traditionskløft, er der nok grund til at nævne det helt generelle forhold, at man herhjemme i denne periode var langt mere fortrolig med tysk åndsliv og tankesæt end med engelsk. Det er således typisk, at langt de fleste af de senmerkantilistiske forfattere, som betød noget, ligesom i øvrigt kredsen af betydende politikere havde denne tyske tilknytning. Der er iøvrigt grund til at fremhæve, at sandsynligheden taler for, at oversættelsen af Adam Smith ikke først og fremmest skyldes interessen i Danmark, men derimod at oversætteren Frants Dræbye havde været huslærer i Christianiakøbmanden James Collets hus. Forbindelsen mellem Norge og England var som bekendt stærk. Det vides også, at et betydeligt antal af abonnenterne var nordmænd³.

Jeg tror, disse forhold giver noget af en forklaring på liberalismens tilsyneladende langsomme gennembrud. Der er meget, der tyder på, at de liberale tankegange navnlig har fundet forståelse i handels- og købmandskredse, men at påvirkningen foreløbig ikke er nået ret meget videre. Der kan nævnes adskillige eksempler, som peger i denne retning. Et af de interessanteste er den meningsudveksling, som under krisen i 1799 sker mellem to af speciebankens direktører, den storhandlende G. W. Duntzfeldt og den

1. Axel Nielsen, Anf. skrift, side 79.

2. Sammesteds, side 71.

3. Hans Degen: »Om den danske Oversættelse af Adam Smith og Samtidens Bedømmelse af den«, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1936, side 223-232, conf. dog Niels Banke: »Om Adam Smith's forbindelse med Danmark og Norge«, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1955, side 175.

gamle deputerede i finanskollegiet K. Wendt. Det er her typisk, at embedsmanden forsvarer en ekspansiv udlånspolitik, medens Duntzfeldt argumenterer for seddelinddragning i logisk overensstemmelse med en metalfods krav. Han synes ikke at have lagt vægt på, at dette ikke kunne undgå at få ubehagelige følger for lånerne. Sandsynligvis har han end ikke betragtet noget sådant som et onde: de, der havde disponeret forkert, måtte i overensstemmelse med en liberal økonomis krav også bøde for det¹.

Lad mig i samme forbindelse nævne, at der også i den økonomiske debat i Slesvig og Holsten er eksempler på, at de mest konsekvente frihandelsvenlige indlæg i diskussionen om regeringens økonomiske politik kommer fra handelskredsene². På landbrugsudviklingen fik Smith's tanker derimod lige så lidt som nord for Kongeåen indflydelse³. Det kan endvidere tilføjes, at de kraftigste tidlige indslag af liberale tankegange findes netop i et tidsskrift, som i særdeleshed henvendte sig til erhvervskredse, nemlig *Handels- og Industritidende*.

Det er derfor næppe rigtigt at slutte, som det er gjort i artiklen om Adam Smith-oversættelsen i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* i 1936, at »de industrielle og handelsmæssige forhold – ja, erhvervslivet som helhed – endnu var således beskaffent, at man ikke følte nogen trang til nye synspunkter«⁴. Tværtimod, i disse kredse havde man efter alt at dømme tilegnet sig ideerne, medens derimod statsledelsen endnu stod fremmed eller tøvende over for dem.

Mon ikke disse forhold illustreres ganske godt gennem det votum, den 69 år gamle juridiske professor J. F. V. Schlegel i 1833 afgiver vedrørende oprettelse af en statsvidenskabelig eksamen, idet han siger: »Hvad Statsøkonomien i Særdeleshed angaaer, da har den det Fortrin fremfor de andre statsvidenskabelige Discipliner, at den ved den berømte Adam Smiths Værk over National Velstanden er bleven bragt til faste Grundsætninger, thi de Erindringer, der af nogle Lærde ere blevne fremførte imod hans Theorie, har snarere tient til at bevirke en almindelig Erkiendelse af dens Grundighed end til at kuldkaste den. Imidlertid kan man i en gammel Stat ikke ligefrem realisere disse Principper efter at man i Tider har fulgt ganske modstridende, hvis man ikke vil fremkalde en Forvirring i alle hidtilbestaaende Retsforhold, saavel som tilsidesætte Statens Interesse med Udlandet«⁵.

Som nævnt fremkom dette udsagn så sent som 1833. Lad mig hertil føje, at J. B. Say's *Traité d'économie politique*, hvorigennem de nye tanker træng-

1. *Dansk pengehistorie*, I, Kbh. 1968, side 78.

2. Troels Fink: »Økonomisk debat i Slesvig og Holsten«, *Erhvervshistorisk Arbog*, 1955, side 76-77.

3. Johan Hvidtfeldt, *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten*, København 1963, side 69.

4. Hans Degen, Anf. skrift, side 231.

5. Axel Nielsen, Anf. skrift, side 92-93.

te ind såvel i Tyskland som her i landet først oversattes 1818. Når hertil føjes, at påvirkninger fra Say navnlig skete gennem C. N. David, der først fra omkring 1830 begynder at undervise i nationaløkonomi, vil det være forståeligt, hvorfor påvirkningen kom forholdsvis sent.¹

Sammenfatning.

Sammenfattende bør det fremhæves, at afhandlingen som helhed er af høj kvalitet. Der er afsnit i den, som forskere i 1700-tallets historie ikke vil kunne komme udenom. Den tilvejebringer en tiltrængt oversigt over den økonomiske tæknings udviklingshistorie og giver begrebet senmerkantilisme et mere eksakt indhold. Endvidere har forfatteren skaffet os et lige så velkomment empirisk materiale vedrørende periodens finanser og kreditinstitutioner.

Præstationen bærer vidnesbyrd om betydelige anlæg for økonomisk-historisk forskning. Denne disciplins kvantitative metode stiller sine store fysiske krav. Også den foreliggende afhandling må have kostet meget slid, men dette synes ikke at have sat sig uheldige spor. Det er en afhandling, der virker veloplagt, den er ikke skrevet af en træt mand. Det tyder også den optimisme på, der har fået ham til at kalde dette værk bind 1. Vi kan sikkert med fortrøstning se frem til fortsættelsen op til 1813.

1. Sammesteds, side 78-79.